

van de plaatselijke gerechten, die een oordeel moesten uitspreken in de zaken die tegen de gearresteerde benedeleden werden aangespannen. Uiteraard stonden deze gerechten afwijzend tegenover de daden waarvan de benedeleden beschuldigd werden, hetgeen deze bron ongetwijfeld een eenzijdig karakter geeft. Desondanks was zij toch de beste om aan te boren, temeer omdat er nauwelijks andere eigentijdse bronnen voorhanden zijn waaruit men gegevens omtrent de georganiseerde, dat wil zeggen in groepsverband gepleegde, misdaad en de bedrijvers daarvan zou kunnen halen.

Het onderzoek heeft een schat aan gegevens opgeleverd over de samenstelling van de in de archieven opgespoorde bendes en de manier waarop zij leefden en opereerden. Zo maken wij onder meerkennis met de bende van Hees en die van Stoffel van Reenen, die werkten in Holland, Utrecht en Gelderland, de Zwartmakers, de Moskovieten en de Van Exaerde-bende, die hun misdrijven voornamelijk in Staats-Brabant pleegden. Daarbij bleek, dat er ook duidelijk verschillende soorten bendes waren, zoals bendes die hun ontstaan te danken hadden aan oorlogen en/of die een militair karakter hadden, zigeunerbendes en joodse bendes. Daarnaast bleken er verschillen in methoden te bestaan bij het begaan van bepaalde misdrijven. Zo gingen bendes die in Staats-Brabant boerderijen overvielen nogal ruw en lawaaierig te werk, terwijl bendes die datzelfde deden in Holland rustig en stil opereerden. Dit moet inderdaad wel samenhangen met de structuur van het Staats-Brabantse en het Hollandse platteland, zoals de schrijfster stelt.

In de dossiers met betrekking tot de terechtstaande benedeleden wordt vanzelfsprekend grote nadruk gelegd op de slechtheid van de beschuldigten, die men ervoer als storende elementen in de samenleving. Het siert de schrijfster dat zij daar niet bij is blijven stilstaan en tussen de regels van de verklaringen en vonnissen heeft doorgelezen, zonder zich te laten beïnvloeden door de negatieve kwalificaties die men met betrekking tot de beschuldigten placht te bezigen. Daardoor is het beeld dat zij van de door haar onderzochte personen schetst genuanceerder en komen zij mede te voorschijn als mensen die zich maar moesten zien te handhaven in een samenleving-die hen-vaak uitstootte-en eng -vond. Het-is een-goede zaak dat-er nu een Nederlandse vertaling van deze studie is verschenen, die bovendien voortreffelijk leesbaar is. Ongetwijfeld zal dit boek, waarin aandacht geschonken wordt aan een tot nu toe onderbelicht aspect van de Nederlandse geschiedenis, nu het vertaald is, vele nieuwe belangstellende lezers vinden.

B. S. Hempenius-van Dijk

J. Parmentier, R. Laarhoven, ed., *De avonturen van een VOC-soldaat. Het dagboek van Carolus van der Haeghe 1699-1703* (Werken uitgegeven door de Linschoten-vereniging XCIII; Zutphen: Walburg Pers, 1994, 208 blz., f49,50, ISBN 90 6011 883 9).

Tallozen zijn in dienst van de VOC van Nederland naar Oost-Indië gegaan, maar toch hebben deze reizen slechts een kleine schriftelijke neerslag gekregen. Afgezien van officiële scheepsjournalen zijn er slechts vrij weinig persoonlijke verslagen, en dat een gewoon soldaat zijn belevenissen verhaalt, is al heel uitzonderlijk. Dat alleen al maakt het verslag van Carolus van der Haeghe tot een bijzondere tekst.

Carolus van der Haeghe was in 1675 geboren in het Oostvlaamse Waarschoot. Hij werd klerk, maar vond, negentien jaar oud, een zwervend bestaan aantrekkelijker dan dat van ambtenaar. In 1699 liet hij zich via een zielverkoopster te Middelburg als soldaat aanwerven door de VOC.

Het volgende jaar arriveerde hij in Batavia, waar hij door dronkenschap en vechtpartijen herhaaldelijk in problemen kwam en bestraft werd. In 1702 besloot hij met een lotgenoot over te lopen naar Spanjaarden, met als uiteindelijke doel terugkeer naar Nederland. Hij arriveerde in Manila, maar moest daar lange tijd verblijven. Naar eigen zeggen bouwde hij een goede relatie op met het lokale bestuur en gaf zelfs adviezen betreffende de verdedigingswerken. Na twee jaar was hij het wachten beu en pakte hij met enkele andere Nederlanders op onofficiële wijze zijn biezen. Ze kaapten een bootje en zeilden richting China. Weinig bedreven in de navigatie belandden ze echter in Japan. Daar werden ze geïnterneerd en na verloop van tijd overgedragen aan de VOC. Van der Haeghe probeerde zijn desertie te verhullen, en uiteindelijk ging hij in 1704 als soldaat terug naar het vaderland. Uiteraard moest hij zijn contracttijd uitdienen en bovendien raakte hij weer in handen van een ziel verkoper, ditmaal in Amsterdam. Het laatste spoor van hem is een schuldaflossing in 1710.

Het dagboek werd bij zijn overdracht door de Japanners aan de VOC in beslag genomen en het is alleen in een officieel afschrift bewaard gebleven. Het is niet alleen een spannend relaas, maar geeft ook inzicht in het dagelijks leven, onder meer omdat Van der Haeghe schrijft over de relatie die hij in Manila had met een inheems meisje. Hij schepte kennelijk genoeg in wat, ook naar toenmalige normen, ronduit schurkenstreken zijn. De tekstbewerkers doen enkele gissingen omtrent Van der Haeghes motieven een dagboek bij te houden. Ze denken dat hij niet schreef met het oog op latere publikatie, omdat er geen literaire verfraaiingen te vinden zijn. Daarbij wordt echter vergeten, dat hij heel goed van plan kan zijn geweest na terugkeer zijn notities om te werken. Alle gedrukte verslagen zijn immers via zulke bewerkingen tot stand gekomen. Zijn verhalen zouden trouwens een betere basis vormen voor een picareske roman dan voor een traditioneel reisverslag.

Zo uitvoerig als de bewerkers zijn over de historische achtergrond (de geschiedenis van Waterschoot wordt tot in de middeleeuwen teruggevoerd), zo kort zijn ze in hun bespreking van het dagboek zelf. Slechts en passant wordt gesuggereerd dat het gedeelte over Batavia later is ingevoegd en vergeten wordt dat de tekst zelf ook aanknopingspunten biedt. Zo wordt de rooms-katholieke Van der Haeghe in Manila door een geestelijke gevraagd zijn leven op schrift te stellen ter voorbereiding van een algemene biecht. Dit zou heel goed een stimulans voor het bijhouden van een dagboek kunnen zijn geweest. De inleiding mag dan lang en enigszins rommelig zijn, ze geeft de lezer wel veel achtergrondinformatie, en te samen met de heldere annotatie kan er beslist genoten worden van Van der Haeghes verhalen.

Rudolf Dekker

NIEUWSTE GESCHIEDENIS

D. Verhoeven, *Ter vorming van verstand en hart. Lager onderwijs in oostelijk Noord-Brabant ca. 1770-1920* (Dissertatie Utrecht 1994, N. W. Posthumus reeks I; Hilversum: Verloren, 1994, 426 blz., ISBN 90 6550 381 1).

Rond 1800 was lager onderwijs in Nederland een betrekkelijk marginale en lokale voorziening. De meeste kinderen gingen incidenteel naar school om er enig lees- en godsdienstonderwijs te ontvangen. Honderd jaar later was de situatie drastisch veranderd. Bijna alle kinderen tussen zes en twaalf jaar bezochten — vanaf 1901 verplicht — het lager onderwijs, dat inmiddels